

ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه «بلوغ عقلی از منظر قرآن»

مهدی عبدالله‌زاده رافی / استادیار گروه روان‌شناسی دانشگاه ملایر

rafi.mehdi@gmail.com orcid.org/0000-0002-6519-7217

mahsa.gama76@gmail.com

مهسا گم‌اسانی / دانشجوی کارشناسی ارشد گروه روان‌شناسی دانشگاه ملایر

navust@yahoo.com

سیدمرتضی هنرمند / استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه ملایر

 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۲۲ - پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۰۵

چکیده

هدف پژوهش حاضر ساخت و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه‌ای برای سنجش «بلوغ عقلی از منظر قرآن» بود. بدین منظور پس از مصاحبه با چند متخصص و بررسی آیات قرآن، یک پرسشنامه ۶۸ سؤالی طراحی شد و بعد از تأیید روایی محتوایی توسط متخصصان، ۲۴۱ دانشجو به صورت «نمونه در دسترس» انتخاب شدند و به سؤالات پاسخ دادند. روایی سازه پرسشنامه با استفاده از همبستگی خرده‌مقیاس‌ها با نمره کل و «تحلیل عاملی اکتشافی» بررسی شد و شش عامل «راستگویی و درستی»، «پیروی از منطق»، «اندیشه‌ورزی»، «پرهیز از گمان»، و «استقلال رأی» تأیید گردیدند. همچنین روایی پیش‌بین پرسشنامه نیز به تأیید رسید؛ زیرا همبستگی مثبت معناداری بین نمرات بلوغ عقلی از منظر قرآن و معدل دانشجویان وجود داشت ($p < 0.05$). پایایی پرسشنامه نیز با استفاده از روش «همسانی درونی» بررسی و تأیید شد. آلفای کرونباخ محاسبه‌شده برای کل پرسشنامه ۰/۹۱۳ و برای خرده‌مقیاس‌ها از ۰/۶۹۵ تا ۰/۸۷۳ بود. در مجموع می‌توان گفت: پرسشنامه «بلوغ عقلی از منظر قرآن» از روایی و پایایی مناسبی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: بلوغ فکری، بلوغ شناختی، بلوغ عقلی از منظر قرآن، رشد شناختی.

وقتی از واژه «بلوغ» برای انسان استفاده می‌شود، علاوه بر بلوغ جسمی، بلوغ عقلی را نیز شامل می‌گردد. بلوغ عقلی پس از بلوغ جسمی رخ می‌دهد (قیاسی و حیدری، ۱۳۹۲). اصطلاح «بلوغ عقلی» که در این مقاله و آیات استقصا شده، از دو جزء اصلی «بلوغ» و «عقل» تشکیل یافته است. واژه «بلوغ» از ماده «بلغ» به معنای رسیدن به مرحله و مرتبه نهایی است. این ماده با همین لحاظ در آیات بسیاری نیز به کار رفته است؛ مانند «بلغ اشدّه» (قصاص: ۱۴)، «بلغ اربعین سنه» (احقاف: ۱۵) و «اذا بلغ الاطفال» (نور: ۵۹). البته بلوغ و رسیدن به مرحله نهایی در هر چیزی به حسب خود آن است؛ مانند رسیدن به نهایت زمان، مکان، مقصد و... (مصطفوی، ۱۳۸۵، ص ۳۶۰-۳۶۱).

اما واژه «عقلی» از ماده «عقل» به معنای تشخیص صلاح و فساد در طول حیات مادی و معنوی انسان است، به‌گونه‌ای که نفس انسان را بر اساس آن هدایت می‌کند (همان، ص ۲۳۸-۲۴۱).

در برخی از مضامین علاوه بر این معنا، معانی دیگری برای «عقل» بیان شده است. برخی آن را به معنای «افزایش» معنا کرده‌اند؛ یعنی انسان عاقل کسی است که در مسیر فزاینده‌گی و رشد قرار گیرد و کارهایی انجام دهد که او را به رشد برساند. برخی نیز «عقل» را به پالایش تعبیر کرده‌اند. اگر کسی بتواند افعال و افکار خویش را به‌وسیله پیرایش و پالایش رشد دهد، یعنی بازسازی کند و زواید اعمال را حذف نماید، «عاقل» است. در این صورت هر قدر ضریب پالایش فکری و عملی بالاتر رود، ارزش کار بیشتر است.

در لسان قرآن کریم، از عقل به «لب» تعبیر شده و صاحبان عقل را «اولوالالباب» دانسته‌اند. این تعبیر به معنای نهایت درجه یک چیز است و وجود واقعی چیزی را «لب مطلب» می‌نامند و صاحبان عقل کامل و بلوغ‌یافته «اولوالالباب» هستند (حق جو، ۱۳۷۴، ص ۳۵-۴۰).

«بلوغ عقلی» مدنظر بسیاری از افراد و رشته‌ها قرار گرفته است و در رشته‌هایی مانند الهیات، حقوق، مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و روان‌شناسی «بلوغ عقلی» با اصلاحات متفاوتی (مانند رشد شناختی، بلوغ فکری و بلوغ شناختی) بررسی می‌گردد، به‌ویژه در روان‌شناسی، رشد عقلانی افراد از پیش از تولد تا لحظه مرگ بررسی می‌شود (فلامن، ۲۰۱۷).

با این حال، درباره بلوغ عقلی معیار دقیق و روشنی بین فقها، حقوقدانان، سیاستمداران و روان‌شناسان وجود ندارد؛ زیرا برخلاف بلوغ جسمی که با معیارهایی مانند سن و تغییرات ظاهری (مانند قاعدگی یا احتلام) قابل تشخیص است، معیارهای متخصصان رشته‌های گوناگون برای تشخیص بلوغ عقلی متفاوت است. برای مثال، در بحث‌های حقوقی و تعیین مجازات برای افراد، رشد عقلی آنها ذیل عنوان «بلوغ عقلی» مدنظر قرار می‌گیرد (فرهودی‌نیا و کاوسی خسرقی، ۱۳۹۶).

حقوقدانان بلوغ عقلی را «رشد» می‌نامند و فرد دارای بلوغ عقلی را «رشد» می‌خوانند. از نظر آنها «رشد» کسی است که نفع و ضرر، رشد مدنی یا حسن و قبح رشد جزایی را تشخیص می‌دهد (قیاسی و حیدری، ۱۳۹۲). برخی از صاحب‌نظران دینی بیان داشته‌اند که حقیقت بلوغ عقلی تشخیص امور درست از فاسد و مضر در طول زندگی مادی و معنوی است، به‌گونه‌ای که نفس را مطابق آن به کمال لایق خود برساند. از لوازم آن می‌توان به امساک (خودنگهداری و خودمهاری)، تدبر، حسن فهم، ادراک، انزجار، شناخت تمام اموری که در زندگی دنیوی و اخروی بدان نیاز است، قرار گرفتن تحت لوای برنامه‌های عدل و حق و مهار شهوات اشاره نمود (مصطفوی، ۱۳۸۵، ص ۲۳۸-۲۴۱).

روان‌شناسان «بلوغ عقلی» را با عنوان «تحول شناختی» مدنظر قرار می‌دهند و از آن به «رشد و تغییرات ظرفیت‌های ذهنی» (از قبیل یادگیری، حافظه، مهارت‌های حل مسئله و هوش) تعریف می‌کنند که بر رفتار افراد اثر می‌گذارد (فلدمن، ۲۰۱۷، ص ۸).

در بین روان‌شناسانی که تحول شناختی را بررسی می‌کنند، برخی مانند ژان پیاژه معتقدند: رشد شناختی افراد در یک سن مشخص (قریب ۱۴-۱۵ سالگی) به کمال خود می‌رسد، یا به عبارتی بلوغ عقلانی افراد در آن سن کامل می‌شود و بعد از آن سن تغییرات کیفی در رشد شناختی افراد رخ نمی‌دهد (دادستان، ۱۳۹۳، ص ۵۳۴). در این دیدگاه، فرد زمانی به بلوغ عقلانی می‌رسد که بتواند به‌صورت انتزاعی از عملیات ذهنی استفاده کند. در این صورت وی وارد آخرین مرحله رشد شناختی یا همان «عملیات صوری» شده است.

از نظر پیاژه کسی که وارد این مرحله از رشد شناختی شده باشد، می‌تواند پدیده‌ها را از جنبه‌های گوناگون بررسی کند (فلدمن، ۲۰۱۷، ص ۳۸۸). برخلاف ادعای پیاژه که سن ۱۵ سالگی را برای بلوغ شناختی در نظر می‌گیرد، ولی پژوهش‌های علوم اعصاب نشان می‌دهند که در سن ۲۴ سالگی قشر پیش‌پیشانی که به افراد اجازه تفکر، ارزیابی و قضاوت‌های پیچیده به شیوه مخصوص انسان را می‌دهد، به حداکثر رشد خود می‌رسد (همان، ص ۳۸۶).

با اینکه در روان‌شناسی، بلوغ عقلانی افراد با جزئیات بیشتر و از دیدگاه‌های متفاوتی بررسی شده و ابزارهای گوناگونی برای سنجش آن استفاده گردیده است، ولی سایر رشته‌های علوم انسانی که معیارهای خود را برای بلوغ عقلی دارند، همپای روان‌شناسی در این حوزه، به‌ویژه در بحث کمی‌سازی پیش‌رفته‌اند، به‌ویژه فقه و حقوق که با بلوغ عقلی زیاد سروکار دارند و برای بررسی بلوغ عقلی از منابعی مانند قرآن و ادله روایی استفاده می‌کنند (فرویدی‌نیا و کاوسی خسرقی، ۱۳۹۶)، ابزار کمی مشخصی برای سنجش بلوغ عقلی ندارند، گرچه ادله روایی در آنها موضوع بحث هستند (همان).

ولی در قرآن کریم، آیه‌هایی وجود دارند که می‌توان از آنها برای استنباط معیارهای بلوغ عقلی استفاده کرد. با این حال، برخلاف روان‌شناسان که با توجه به پژوهش‌های علوم اعصاب، برای بلوغ شناختی سن خاصی را تعیین می‌کنند، مانند ۲۴ سالگی (فلدمن، ۲۰۱۷، ص ۳۸۶)، ولی در قرآن برای بلوغ، به‌ویژه بلوغ عقلی سن خاصی تعیین نشده است.

برخی از پژوهشگران معتقدند: چون رسیدن به مراحل حلم، نکاح و رشد اموری تکوینی هستند، در قرآن برای بلوغ سن تعیین نشده است (ابوذی، ۱۳۹۸). علاوه بر این، ممکن است برخلاف آنچه پژوهش‌های علوم اعصاب نشان می‌دهند، بلوغ شناختی چیزی بیش از صرف رشد قشر پیش‌پیشانی باشد. به عبارت دیگر، ممکن است با اینکه قشر پیش‌پیشانی یک شخص به کمال رشد خود رسیده، ولی وی به لحاظ عقلی به بلوغ نرسیده باشد. به همین سبب، استناد به رشد جسمی قشر پیش‌پیشانی مغز ممکن است برای استنباط بلوغ عقلی کافی نباشد. بنابراین لازم است معیارهای قرآن برای بلوغ عقلی بررسی گردند و ابزاری برای کمی‌سازی بلوغ شناختی از منظر قرآن ساخته شود.

در آیه‌های قرآنی که می‌توان موضوع «بلوغ عقلی» را از آنها استنباط کرد، به صورت معمول از کلماتی مانند «تفکر» (آل عمران: ۱۹۱)، «تذکر» (نحل: ۱۷)، «تدبّر» (نساء: ۸۲)، «تعقل» (بقره: ۲۴۲)، «تفقه» (انعام: ۹۸)، «لب» (بقره: ۲۶۹) و «اولی‌النهی» (طه: ۵۴) استفاده شده است.

میان «بلوغ عقلی» و آگاهی و معرفت پیوندی عمیق برقرار است. از این رو یکی از ویژگی‌های افراد دارای بلوغ عقلی در قرآن این است که کورکورانه دنباله‌روی نمی‌کنند. برای مثال در آیه ۳۶ سوره «اسراء» آمده است: «از آنچه بدان آگاهی نداری پیروی مکن». از لسان امری این آیه برمی‌آید که کسانی به بلوغ عقلی نایل می‌شوند که در مقام عمل، به تبعیت از علم ملتزم باشند، وگرنه امر بدان بیهوده است.

«اندیشه‌ورزی» که با واژه «تعقل» در قرآن آمده، به مثابه یکی دیگر از ویژگی‌های آن مطرح است و می‌توان آن را نشانه و ملاک بلوغ عقلی به شمار آورد. برای مثال، در آیه ۲۲ سوره «انفال» بیان شده است: «بدترین جنبندگان نزد خدا، افراد کر و لالی هستند که اندیشه نمی‌کنند»، یا در آیه ۱۸ سوره «زمر» آمده است: «کسانی که سخنان را می‌شنوند و از بهترینش پیروی می‌کنند افرادی هستند که خدا هدایتشان کرده و اینان همان خردمندان‌اند».

همچنین کسانی که از تجربیات قبلی عبرت می‌گیرند از نظر قرآن، خردمند هستند. برای مثال، در آیه ۱۹ سوره «رعد» بیان شده است: «... تنها خردمندان‌اند که عبرت می‌گیرند». در سوره‌های دیگر نیز آیه‌های با مضمون مشابه مشاهده می‌شوند: «... جز خردمندان، کسی پند نمی‌گیرد» (بقره: ۲۶۹): «... آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسان‌اند. تنها خردمندان‌اند که پندپذیرند» (زمر: ۹).

گرچه در قرآن کریم از برخی آیه‌ها می‌توان برای استنباط معیارهای بلوغ عقلی استفاده کرد، ولی تاکنون تلاشی صورت نگرفته است که با توجه به این معیارها، ابزاری کمی برای سنجش بلوغ عقلی از دیدگاه قرآن ساخته شود. به همین سبب، پژوهش حاضر با معیار قرار دادن ملاک‌های قرآن از بلوغ عقلی، در پی آن است که دریابد آیا ابزار ساخته‌شده از روایی و پایایی کافی برخوردار است؟

۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر را از این نظر که هدفش افزایش دانش است، می‌توان در زمره پژوهش‌های بنیادی قرار داد. در عین حال، داده‌ها به شیوه میدانی گردآوری شده‌اند. پژوهش حاضر دو بخش دارد که در بخش اول از روش «کیفی» (تحلیل محتوا و مصاحبه با متخصصان) برای استخراج سؤالات استفاده شده، و در بخش دوم، با روش «کمی» (روش همبستگی) اعتبار ابزار ساخته‌شده بررسی گردیده است.

در قسمت روش اجرای پژوهش، دو روش «کیفی» و «کمی» استفاده شده توضیح داده شده‌اند. جامعه پژوهش حاضر را تمام دانشجویان کارشناسی دانشگاه ملایر در سال ۱۳۹۹ تشکیل داده‌اند. نمونه پژوهش شامل ۲۰۰ تن بوده است. با توجه به شرایط همه‌گیری بیماری «کووید ۱۹» نمونه به صورت «در دسترس» انتخاب شد. ۷۸.۵ درصد نمونه پژوهش را دانشجویان دختر و ۲۱.۵ درصد را دانشجویان پسر تشکیل دادند. دامنه سنی این دانشجویان بین ۱۹ تا ۳۰ سال قرار داشت. با این حال، میانگین سنی آنها ۲۲.۰۴ سال، با انحراف معیار ۲.۷۸ بود.

۲. ابزار پژوهش

در پژوهش حاضر، دو متغیر «پیشرفت تحصیلی» و «بلوغ شناختی» با استفاده از ابزارهایی که در ادامه توضیح داده شده اندازه‌گیری گردیدند.

۳. پرسشنامه «بلوغ شناختی از منظر قرآن»

این پرسشنامه توسط پژوهشگران پژوهش حاضر بر مبنای آیات قرآن ساخته شده است و سی سؤال دارد که شش عامل را اندازه می‌گیرد. هر سؤال پرسشنامه در یک طیف لیکرت پنج‌درجه‌ای (کاملاً درست، درست، تا حدی، نادرست، کاملاً نادرست) نمره‌گذاری می‌شود. گویه‌های ۲۲-۶۵-۶۲-۶۶-۱۴-۱-۲-۳-۶-۱۱-۲۸-۲۹-۳۱-۳۳ به صورت مستقیم و سایر گویه‌ها به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. در این پرسشنامه نمرات بالاتر به معنای بلوغ شناختی بیشتر است. همان‌گونه که در ادامه توضیح داده شده است، روایی به روش «تحلیل عاملی اکتشافی» تأیید گردید و پایایی کل پرسشنامه با استفاده از روش «همسانی درونی» مناسب ارزیابی شد (آلفای کرونباخ برابر با ۰/۹۱۳ به دست آمد).

۳-۱. پیشرفت تحصیلی

برای سنجش پیشرفت تحصیلی دانشجویان، از آنها درخواست شد معدل کل خود تا نیمسال جاری را ثبت کنند. هدف از سنجش پیشرفت تحصیلی دانشجویان بررسی روایی پیش‌بین پرسشنامه «بلوغ شناختی از منظر قرآن» بود.

۴. روش اجرای پژوهش

با توجه به اینکه هدف ساخت پرسشنامه‌ای بوده است که بتوان با کمک آن بلوغ شناختی از منظر قرآن را در دانشجویان پیش‌بینی کرد، ابتدا با استفاده از روش کیفی «تحلیل محتوا» آیاتی بررسی شدند که از آنها می‌توان

بلوغ عقلی را استنباط کرد. با این حال، پیش از تحلیل محتوا و برای پیدا کردن کلیدواژه‌ها و هدفمندی در تحلیل محتوا، با پنج استاد حوزه و دانشگاه مصاحبه گردید و از آنها خواسته شد «بلوغ عقلی» را تعریف و نشانه‌های آن را از منظر قرآن معرفی کنند. همچنین از آنها درخواست شد فهرستی از سوره‌ها و آیه‌هایی را که به شکلی با این موضوع ارتباط دارند و کتابی که آن آیه را تفسیر کرده باشد، معرفی کنند.

با بررسی نظرات این افراد، کلیدواژه‌های «تفکر»، «تذکر»، «تدبّر»، «تعقل»، «تفقه»، «لب» و «اولی‌النهی» شناسایی شدند. این کلیدواژه‌ها در قرآن جست‌وجو گردیدند. با مطالعه آیه‌ها و تفسیر آنها (طباطبائی، ۱۳۹۰ق؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۸۷)، شش حوزه کلی برای بلوغ عقلی با توجه به آیه‌های قرآن شناسایی شدند: عدم پیروی از گمان، دنباله‌روی نکردن کورکورانه، طرفداری از درستی و راستی، اندیشه‌ورزی، پیروی از منطق، و استقلال رأی.

در گام بعدی، برای بررسی روایی محتوایی این ابعاد (اینکه چقدر می‌توان از این آیه‌ها چنین معنایی را استنباط کرد)، هر بُعد به همراه آیه‌های مربوط به آن برای پنج تن از استادان حوزه و دانشگاه ارسال گردید (این استادان متفاوت از کسانی بودند که ابتدا با آنها مصاحبه انجام شد). از آنها خواسته شد میزان تناسب این ابعاد با بلوغ عقلی را با توجه به آیه‌های مطرح شده ارزیابی کنند.

پس از تأیید حوزه کلی، برای هر حوزه بین ۱۰ تا ۱۵ سؤال مطرح شد. سؤالات مطرح شده برای هر بُعد، برای پنج استاد حوزه و دانشگاه (همان‌هایی که در مرحله دوم، تناسب ابعاد با بلوغ عقلی را با توجه به آیه‌های مطرح شده بررسی کردند) و پنج استاد روان‌شناسی ارسال گردید و از آنها درخواست شد هر سؤال را از سه جنبه بررسی کنند: ۱. میزان تناسب سؤال با بُعد مدنظر؛ ۲. اهمیت سؤال؛ ۳. قابلیت فهم سؤال برای مخاطب. همچنین از آنان خواسته شد پیشنهاد خود را در قبال هر سؤال ارائه دهند.

پس از دریافت نظرات همه متخصصان، سؤالاتی که از نظر متخصص تناسب پایینی داشتند ($CVR < 0/90$) حذف شدند. در نهایت، ۶۷ سؤال باقی ماند.

در گام بعدی، روش‌های بررسی روایی پرسشنامه تعیین شدند. پژوهشگران پژوهش حاضر تصمیم گرفتند برای بررسی روایی پرسشنامه «بلوغ عقلی از منظر قرآن»، علاوه بر «تحلیل عاملی اکتشافی» به منظور بررسی روایی سازه، از «روایی پیش‌بین» نیز استفاده کنند. برای بررسی روایی پیش‌بین، از معدل دانشجویان استفاده گردید. اگر پرسشنامه ساخته شده به‌واقع «بلوغ عقلی» را بسنجد، پس باید بتواند به‌صورت مثبتی پیشرفت تحصیلی (معدل) دانشجویان را پیش‌بینی کند.

با توجه به همه‌گیری بیماری «کووید ۱۹» و تعطیلی دانشگاه‌ها، برای گردآوری داده‌ها، پس از ایجاد پرسشنامه‌های الکترونیکی، نشانی اینترنتی آن در شبکه‌های درسی دانشجویان دانشگاه ملایر قرار داده شد و از دانشجویان داوطلب درخواست شد به پرسشنامه‌ها پاسخ دهند. پرسشنامه‌های الکترونیکی یکی از روش‌های مرسوم گردآوری داده‌ها هستند (های - جو، ۲۰۱۹، ص ۱-۱۴).

از مدیران گروه‌های درسی درخواست شد هر ماه، اعلامیه تکمیل پرسشنامه‌ها را به همراه پیوند (لینک) آنها

دوباره در گروه بارگذاری کنند. پس از قریب سه ماه، ۲۳۵ تن به پرسشنامه‌ها پاسخ دادند. پس از بررسی همه پرسشنامه‌ها، موارد تکراری و ناقص حذف شدند. در نهایت تحلیل‌های آماری با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS-20 بر روی اطلاعات گردآوری‌شده از ۲۰۰ دانشجو انجام شد.

۵. نتایج

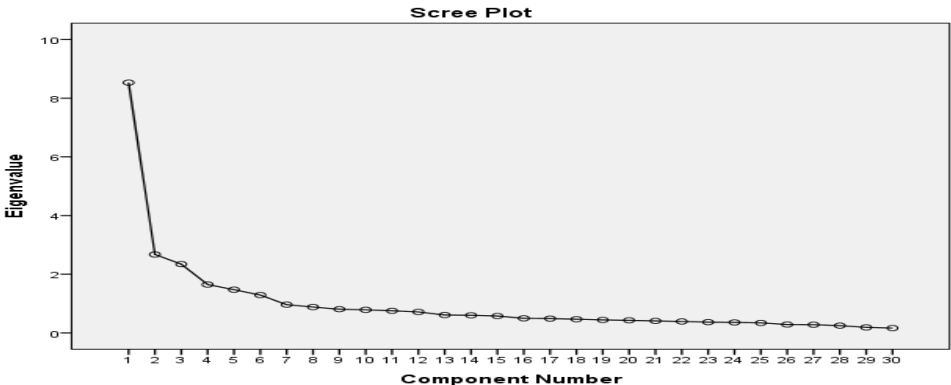
برای بررسی روایی سازه پرسشنامه، ابتدا از روش «تحلیل عاملی اکتشافی» با روش «مؤلفه اصلی» به همراه «چرخش واریماکس» استفاده شد. برای تعیین اینکه آیا حجم نمونه انتخاب شده برای تحلیل عاملی مناسب است، از آزمون «کفایت نمونه‌برداری» (KMO) و آزمون «کرویت» بارتلت استفاده شد. همان‌گونه که در جدول (۱) ذکر شده، آماره آزمون KMO برابر است با ۰/۸۸ که نشان‌دهنده کفایت حجم نمونه برای تحلیل عاملی است. همچنین نتایج آزمون «کرویت» بارتلت معنادار است ($p < ۰/۰۰۱$ ، $X^2 = ۳۵۰/۵۱$). بنابراین انجام تحلیل عاملی روی داده‌ها مناسب است.

جدول ۱. آزمون «کرویت» بارتلت و «کفایت نمونه‌گیری» (KMO)

کفایت نمونه‌گیری به روش KMO		آزمون کرویت بارتلت
۰/۸۸۰	آماره خی دو	
۳۵۰/۵۱	درجه آزادی	
۴۹۶	مقدار احتمال	۰/۰۰۰۱

اطلاعات جدول (۲) نشان می‌دهد با انجام تحلیل عاملی روی سؤالات پرسشنامه «بلوغ عقلی از منظر قرآن»، شش عامل شناسایی شده که مقدار ویژه آنها بالاتر از ۱ بوده است (همچنین ر.ک: نمودار ۱). این عوامل می‌توانند ۵۸/۹۷ درصد از واریانس پرسشنامه «بلوغ عقلی از منظر قرآن» را تبیین کنند. در بین عوامل استخراج شده، عامل «راستی و درستی» با ۲۸/۶۰ درصد بیشترین و عامل «استقلال رأی» با ۴/۰۳ کمترین مقدار واریانس پرسشنامه را تبیین می‌کنند.

نمودار ۱: نمودار اسکری برای نمایش عامل‌ها و مقادیر ویژه پرسشنامه تأییدشده

جدول ۲: واریانس تبیین‌شده پرسشنامه توسط عامل‌های اکتشاف‌شده

عامل	ارزش ویژه اولیه			مجموع ضرایب عامل‌های چرخش داده نشده			مجموع ضرایب عامل‌های چرخش داده شده		
	واریانس کل	درصد واریانس	درصد تجمعی	واریانس کل	درصد واریانس	درصد تجمعی	واریانس کل	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱	۹/۱۵	۲۸/۶۰	۲۸/۶۰	۹/۱۵	۲۸/۶۰	۲۸/۶۰	۴/۱۹	۱۳/۱۰	۱۳/۱۰
۲	۲/۸۳	۸/۸۴	۳۷/۴۵	۲/۸۳	۸/۸۴	۳۷/۴۵	۳/۷۸	۱۱/۸۳	۲۴/۹۴
۳	۲/۴۴	۷/۶۲	۴۵/۰۷	۲/۴۴	۷/۶۲	۴۵/۰۷	۳/۴۹	۱۰/۹۲	۳۵/۸۷
۴	۱/۷۸	۵/۵۶	۵۰/۶۴	۱/۷۸	۵/۵۶	۵۰/۶۴	۳/۱۴	۹/۸۴	۴۵/۷۱
۵	۱/۲۷	۴/۳۰	۵۴/۹۴	۱/۳۷	۴/۳۰	۵۴/۹۴	۲/۱۲	۶/۶۵	۵۲/۳۶
۶	۱/۲۹	۴/۰۳	۵۸/۹۷	۱/۲۹	۴/۰۳	۵۸/۹۷	۲/۱۱	۶/۶۱	۵۸/۹۷

در جدول (۳) عامل‌ها و نام انتخابی برای آنها، سوالات و بار عاملی هر سؤال ذکر شده است. برای مثال، عامل ۱ (راستی و درستی) از هفت سؤال تشکیل شده که سؤال ۲۹ بزرگ‌ترین بار عاملی (۰/۸۳۸) را روی این عامل داشته است.

جدول ۳: عامل‌ها، گویه‌های مرتبط با هر عامل و همسانی درونی

شماره سؤال	سؤال	بار عاملی	آلفای کرونباخ
عامل ۱ (راستی و درستی)	۲۹ اگر لازم باشد چیزی را بگویم، فقط راست می‌گویم.	۰/۸۳۸	۰/۸۷۳
	۲۸ آدم راستگویی هستم، حتی اگر به ضررم تمام شود.	۰/۷۹۸	
	۲۷ برای اینکه کارم پیش برود، از دروغ استفاده می‌کنم.	۰/۸۷۸	
	۳۰ برای اینکه از مضمخه خلاص شوم، حاضرم دروغ بگویم.	۰/۷۷۹	
	۳۱ در بین دوستان و آشنایان به راستگویی شهرت دارم.	۰/۶۵۸	
	۳۳ درستکار بودن برای من مهم‌تر از هر چیزی است.	۰/۶۵۸	
	۳۲ به‌قدری ماهرانه دروغ می‌گویم که کسی متوجه دروغ گفتن من نمی‌شود.	۰/۵۶۱	
عامل ۲ (پیروی از منطق)	۷ بیشتر تصمیم‌گیری‌هایم احساسی هستند تا عاقلانه.	۰/۷۸۹	۰/۸۶۶
	۴۷ اینکه سریع احساسی می‌شوم، بسیاری از اوقات به ضررم تمام شده است.	۰/۷۵۹	
	۴۳ وقتی مشکلی برایم پیش می‌آید، بیشتر احساسی برخورد می‌کنم تا منطقی.	۰/۷۴۳	
	۴۶ اگر با کسی دچار اختلاف گردم، احساسی می‌شوم و نمی‌توانم منطقی عمل کنم.	۰/۷۱۳	
	۴۸ برایم دشوار است در مواقع سخت، عقلانی و منطقی رفتار کنم.	۰/۶۸۱	
۸ ابتدا کار را انجام می‌دهم و بعد از خودم می‌پرسم: چرا این کار را انجام دادم؟	۰/۶۴۳		
عامل ۳ (پرهیز از دنباله‌روی کورکورانه)	۲۴ برخی از کارها را فقط به این خاطر که همه افراد جامعه انجام می‌دهند، انجام می‌دهم.	۰/۷۹۷	۰/۸۱۰
	۲۳ به چیزهایی اعتقاد دارم که چرایی آن را نمی‌دانم.	۰/۶۷۲	
	۲۶ گاهی از خودم می‌پرسم: چرا سال‌هاست که این کار را انجام می‌دهم، بدون اینکه اعتقادی به انجام آن داشته باشم.	۰/۶۳۶	
	۲۱ حتی اگر نسبت به انجام کاری آگاهی نداشته باشم اگر همه آن کار را انجام دهند من هم انجام خواهم داد.	۰/۶۲۵	
	۵۱ درباره یک کار، ترجیح می‌دهم از دیگران تقلید کنم تا خودم به آن فکر کنم.	۰/۶۰۰	
۶۴ اگر بیشتر مردم به یک چیز اعتقاد داشته باشند، ترجیح می‌دهم پیرو نظر آنها باشم.	۰/۵۹۹		

ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه «بلوغ عقلی از منظر قرآن» ♦ ۱۴۳

۰/۸۰۹	۰/۷۴۴	همیشه قبل از انجام یک کار، جوانب گوناگون آن را بررسی می‌کنم.	۱۱	عامل ۴ (اندیشه‌ورزی)
	۰/۷۳۰	تا همه جنبه‌های یک کار را بررسی نکنم، آن را شروع نمی‌کنم.	۱	
	۰/۷۲۸	در انجام کارهایم - به اصطلاح - «مو را از ماست بیرون می‌کشم».	۳	
	۰/۷۳۳	آدم نکته‌سنجی هستم.	۲	
	۰/۵۷۱	سعی می‌کنم در انجام کارها عاقلانه عمل کنم تا بعداً پشیمان نشوم.	۶	
۰/۶۹۵	۰/۷۳۵	به خاطر اینکه آدم شکاکی هستم، تمام کردن کارها برایم دشوار است.	۱۲	عامل ۵ (عدم پیروی از گمان)
	۰/۶۸۴	اجازه نمی‌دهم شک‌های بیجا مانع کارم شوند.	۱۴	
	۰/۶۱۵	حتی اگر دلیل آشکاری برای درستی شک من وجود نداشته باشد، ولی به آن عمل می‌کنم.	۱۳	
	۰/۵۴۱	اگر کسی حرفی بزند که خوشایند من نباشد، دعوا راه می‌اندازم.	۴۹	
۰/۷۱۸	۰/۷۷۷	اگر بیشتر افراد کاری را انجام دهند ولی احساس کنم آنها در اشتباهند، کاری را که به نظرم درست است، انجام می‌دهم.	۶۶	عامل ۶ (استقلال رأی)
	۰/۶۵۱	هنگام مشورت گرفتن از دیگران، با بررسی نظرات گوناگون، در نهایت تصمیم نهایی را خودم می‌گیرم.	۶۲	
	۰/۵۹۴	در اعتقادات و باورهایم پیرو واقعیت هستم تا پیرو نظر اکثریت.	۶۵	
	۰/۴۵۵	برایم مهم نیست که دیگران چرا کاری را انجام می‌دهند؛ من باید اول آن را بررسی کنم تا بعد تصمیم بگیرم انجام بدهم یا ندهم.	۲۲	

پس از استخراج عامل‌ها، همبستگی هر یک از عامل‌ها با نمره کل پرسشنامه «بلوغ عقلی از منظر قرآن» بررسی شد. همان‌گونه که در جدول (۴) مشاهده می‌شود، همبستگی بین خرده‌مقیاس‌ها پایین و در حد متوسط است، درحالی‌که هر خرده‌مقیاس همبستگی بالایی نسبت به نمره کل پرسشنامه دارد که این موضوع نشان می‌دهد پرسشنامه از روایی سازه برخوردار است. همچنین بین نمره کل پرسشنامه «بلوغ عقلی از منظر قرآن» با معدل دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد ($r = 0.45$, $p < 0.01$) که این نشانه روایی پیش‌بین پرسشنامه است.

جدول ۴: ماتریس همبستگی بین عوامل پرسشنامه «بلوغ عقلی» با نمره کل بلوغ عقلی، معدل و دینداری

نمره کل (بلوغ عقلی)	عامل ۶ (استقلال رأی)	عامل ۵ (عدم پیروی از ظن و گمان)	عامل ۴ (اندیشه‌ورزی)	عامل ۳ (پرهیز از دنباله‌روی کور کورانه)	عامل ۲ (پیروی از منطق)	عامل ۱ (راستگویی و درستی)	
						۱	عامل ۱
					۱	۰/۳۴۰**	عامل ۲
				۱	۰/۴۹۸**	۰/۳۳۴**	عامل ۳
			۱	۰/۴۱۸**	۰/۳۵۶**	۰/۳۶۷**	عامل ۴
		۱	۰/۳۰۲**	۰/۴۱۳**	۰/۴۶۱**	۰/۴۲۳**	عامل ۵
	۱	۰/۳۴۴**	۰/۴۸۱**	۰/۵۴۴**	۰/۳۵۵**	۰/۳۷۲**	عامل ۶
۱	۰/۶۸۰**	۰/۶۶۵**	۰/۶۵۹**	۰/۷۶۰**	۰/۷۵۳**	۰/۶۹۸**	نمره کل
۰/۴۵۱**	۰/۳۰۷**	۰/۱۷۳**	۰/۶۵۹**	۰/۲۷۶**	۰/۳۱۱**	۰/۳۹۵**	معدل

برای بررسی پایایی پرسشنامه از روش «همسانی درونی» استفاده شد. آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه (۳۰ سؤال) برابر با ۰/۹۱۳ به دست آمد که نشانه همسانی درونی بالای پرسشنامه است. همچنین خرده‌مقیاس‌ها نیز از همسانی درونی مناسبی برخوردار بودند. آلفای کرونباخ خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه بین ۰/۶۹۵ تا ۰/۸۷۳ پراکنده بود (جدول ۳).

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر ساخت و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه «بلوغ عقلی از منظر قرآن» بود. روایی محتوایی این پرسشنامه از منظر متخصصان تأیید شد. همچنین پس از تأیید روایی محتوایی، روایی سازه پرسشنامه با استفاده از روش «تحلیل عاملی اکتشافی» بررسی گردید و شش عامل «راستگویی و درستی»، «پیروی از منطق»، «پرهیز از دنباله‌روی کورکورانه»، «اندیشه‌ورزی»، «عدم پیروی از گمان»، و «استقلال رأی» شناسایی شدند.

علاوه بر اینکه روایی سازه پرسشنامه با روش «تحلیل عاملی اکتشافی» تأیید شد، همبستگی بالای خرده‌مقیاس‌ها نسبت به نمره کل مقیاس نیز دلیلی بر روایی سازه این پرسشنامه است. روایی پیش‌بین پرسشنامه «بلوغ عقلی از منظر قرآن» قابل قبول است. در واقع، این سازه می‌تواند ۲۰ درصد از واریانس معدل دانشجویان را تبیین کند که مقدار قابل توجهی است.

نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد از منظر قرآن، کسی که به لحاظ عقلی به بلوغ رسیده باشد، به راستی و درستی پایند است؛ از منطق پیروی می‌کند، نه احساس؛ نادانسته و کورکورانه از دیگران تقلید نمی‌کند؛ اندیشه‌ورز است و از عقل خود بهره می‌گیرد؛ از گمان پیروی نمی‌کند؛ و استقلال رأی دارد.

بنابراین، به نظر می‌رسد بلوغ عقلی از منظر قرآن نیازمند دستیابی به مهارت‌های شناختی بالا (مانند اندیشیدن، مقایسه کردن، انتخاب کردن، تصمیم‌گیری و ارزشیابی) است. در واقع، کسی که به لحاظ عقلی به بلوغ رسیده باشد، قادر به تشخیص امور درست از نادرست در طول زندگی مادی و معنوی است، به گونه‌ای که نفس را مطابق آن به کمال لایق خود برساند. از لوازم آن می‌توان به امساک (خودنگهداری و خودمهاری)، تدبر، حسن فهم، ادراک، انزجار، شناخت تمام اموری که در زندگی دنیوی و اخروی بدان نیاز است، قرار گرفتن تحت لوای برنامه‌های عدل و حق و کنترل شهوات اشاره نمود (مصطفوی، ۱۳۸۵، ص ۲۳۸-۲۴۱). بنابراین به نظر می‌رسد چنین شخصی حاضر نیست برای دستیابی به خواسته‌هایش یا خلاص شدن از یک مخمصه، به دروغ روی بیاورد.

نشانه دیگر بلوغ عقلی توانایی فرد در مهار هیجان‌ات و پیروی از منطق است. در انسان پیرو منطق، بیشتر تصمیم‌گیری‌ها منطقی هستند تا احساسی. در چنین شخصی در مواقع سخت، عقل و منطق حاکم است. در واقع،

پیروی از منطق در مقابل پیروی از احساس قرار می‌گیرد. افرادی که پیرو احساس هستند، وقتی هیجانات بر آنان مسلط شود، توانایی اندیشیدن آنها کاهش پیدا می‌کند و ممکن است نتوانند از پس مشکلات برآیند، درحالی‌که افراد دارای بلوغ عقلی، در موقعیت‌های دشوار می‌کوشند با غلبه بر هیجانات، روش‌های منطقی برای حل مشکلات خویش پیدا کنند.

کسانی که از بلوغ عقلی کافی برخوردار نیستند، در موقعیت‌های گوناگون چشمشان به دیگران است. آنها منتظرند تا دیگران برایشان تعیین تکلیف کنند و مسیر حرکت را به آنها نشان دهند. همچنین بدون اندیشیدن روی باورهای خود، فقط به این علت که دیگران نیز چنین باورهایی دارند، پیرو نظر دیگران هستند. درواقع، کورکورانه از دیگران تبعیت می‌کنند.

این در حالی است وقتی کسی به لحاظ شناختی به بلوغ رسیده باشد، باورهای خود و حتی دیگران را قبلاً به چالش کشیده و در کارها و مشکلات، به جای اینکه منتظر نظر دیگران باشد، با کمک توانمندی‌های شناختی خود، راه حلی پیدا می‌کند. انسان دارای بلوغ عقلی سعی می‌کند از توانمندی‌های شناختی خود به‌درستی استفاده کند. این‌گونه افراد معمولاً اندیشه‌ورز هستند و قبل از شروع یک کار، جنبه‌های گوناگون آن را بررسی می‌کنند، سپس اقدام می‌نمایند.

کسی که به لحاظ شناختی به بلوغ رسیده باشد گمان‌های خود را نادیده می‌گیرد. ممکن است افکار نادرست به ذهن هر کسی خطور کند، ولی مسئله مهم نگاه کردن به آنها به‌مثابه یک فکر است، نه واقعیت (پیتمن و کارل، ۲۰۱۵، ص ۱۸۱).

انسان دارای بلوغ عقلی به‌درستی قادر است تشخیص دهد که «گمان» یک فکر باطل است که پشتوانه ندارد. درواقع، وی می‌تواند افکاری را که به ذهنش خطور می‌کند به لحاظ درستی ارزیابی کرده، سپس عمل نماید. در موضوعات گوناگون، افراد متفاوت نظرات مختلفی ارائه می‌کنند. انسان دارای بلوغ عقلی با بررسی نظرات مختلف، در نهایت تصمیم‌نهایی را خودش می‌گیرد. او تابع اکثریت نیست. حتی اگر اکثریت با موضوعی موافق باشند، وی با بررسی جوانب گوناگون، درنهایت نظر خود را بیان می‌کند که ممکن است با نظر اکثریت همسو یا ناهمسو باشد.

پژوهش حاضر با چند محدودیت روبه‌رو بود؛ از جمله اینکه یک دامنه سنی مشخص (۱۹ تا ۳۰) در این پژوهش بررسی شد که همه دانشجو بودند. شاید در این دامنه سنی و این گروه خاص، بلوغ عقلی بیش از افرادی باشد که سن کمتری دارند یا با همین گروه هم‌سن هستند، ولی به دانشگاه وارد نشده‌اند. همچنین غالب نمونه پژوهش حاضر را زنان تشکیل دادند که ممکن است به لحاظ بلوغ عقلی، تفاوت‌هایی با مردان داشته باشند. به نظر می‌رسد برای بررسی روند رشد بلوغ عقلی، باید از همه گروه‌های سنی و با هر وضعیت تحصیلی استفاده شود. همچنین پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های بعدی بلوغ عقلی در زنان و مردان مقایسه گردد.

منابع

- ابوذری، مهرنوش، ۱۳۹۸، «نگرش فازی بدر حوزه سن مسئولیت کیفری»، *حقوقی دادگستری*، ش ۱۰۸، ص ۱-۲۳.
- حق جو، محمدحسین، ۱۳۷۴، *جلوه‌های بلوغ*، قم، مرکز فرهنگی المهدی.
- دادستان، پریخ، ۱۳۹۳، *گزیده‌ای از بزرگ‌ترین نظام‌های روانشناسی تحولی*، تهران، سمت.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۳۹۰ق، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت، مؤسسه‌الاعلمی للمطبوعات.
- فرهودی‌نیا، حسن و پرزاد کاوسی خسرقی، ۱۳۹۶، «رابطه مبانی ضرورت رشد عقلی و مسئولیت‌پذیری کودکان و نوجوانان در پرتو منابع اسلامی و تحول الگوی اسلامی - ایرانی»، *پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده*، ش ۹، ص ۱۱۳-۱۳۶.
- قیاسی، جلال‌الدین و مسعود حیدری، ۱۳۹۲، «مطالعه معیار بلوغ در تحقق مسؤلیت کیفری در لسان شارع، متشرعین و حقوق ایران»، *پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی*، ش ۳۲، ص ۸۷-۱۰۴.
- مصطفوی، حسن، ۱۳۸۵، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، تهران، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، ۱۳۸۷، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

Feldman, Robert S., 2017, *Development across the life span*, Pearson.

Hai-Jew, S., 2019, *Online Survey Design and Data Analytics: Emerging Research and Opportunities: Emerging Research and Opportunities*, IGI Global.

Pittman, C. M., & Karle, E. M., 2015, *Rewire your anxious brain: How to use the neuroscience of fear to end anxiety, panic, and worry*, New Harbinger Publications.

